

Toponimia și graiul din comuna Zăbala, județul Covasna

Cercetările asupra ramificațiilor teritoriale ale limbii române au o tradiție îndelungată, caracterizându-se prin înregistrarea și explicarea unui material bogat de pe întreg teritoriul țării.

Din păcate, zona Covasnei, deși furnizează un material bogat de studiu pentru dialectologie și toponimie, a fost neglijată din acest punct de vedere.

Localitatea Zăbala este situată în marea țară intracarpatică a Bârsei, mai exact în compartimentul nord-estic al Depresiunii Bârsei, numit Depresiunea Târgului Secuiesc sau Depresiunea Brețcului.

Depresiunea Brețcului este traversată de Râul Negru și afluenții săi, fiind înconjurată din trei părți de munți. Este o depresiune înaltă, având la nord chiar 600 metri, iar înspre sud aproximativ 550 metri, întinzându-se de la nord spre sud pe o lungime de până la 35 kilometri, iar de la est spre vest între 15-20 kilometri. În partea sa nordică este mai strâmtă, lărgindu-se pe măsură ce coboară spre sud-vest¹.

Satul Zăbala se află de-a lungul văilor pâraielor Zăbala, Orbai și Pava, afluate ale Râului Negru. De-a lungul luncii acestui râu se află terenurile arabile ale comunei, constituită din cinci sate: Zăbala, Pava, Peteni, Tamașfalău și Surcea². Mai ales în zona fostului județ Trei Scaune, rețeaua hidrografică a avut un rol însemnat la repartitia populației în așezări aglomerate cu o puternică tendință de concentrare. Aglomerările omenști de-a lungul pâraielor care șiroiesc din toate părțile și se scurg în Valea Neagră fac impresia unei crengi pe ramurile căreia s-au îngrămădit satele asemenea unui roi numeros de albine: Covasna, Ghelinta, Zagon, Păpăuți, Zăbala³.

Zăbala este una dintre cele treizeci și trei de comune ce aparțin județului Covasna, aflându-se pe șoseaua ce unește orașele Covasna și Târgu Secuiesc, la o distanță de 6 kilometri de orașul Covasna și 15 kilometri de municipiul Târgu Secuiesc.

Localitatea Zăbala de azi se compune din satul cu același nume și satul Pava, aflându-se la o altitudine de 555-585 metri.

Prima atestare a localității datează din anul

1466, găsimu-se sub denumirea de Zabola. În acea perioadă, secuii liberi se răsculasera împotriva abuzurilor comise de pătura conducătoare (*primores*) care, în dauna libertăților colective, a încercat să impună articularea și extinderea feudalismului.

Pentru a aplana conflictul, regele Matei Corvin a convocat o consfătuire la Zăbala în anul 1466, condusă de groful Szentgyörgyi Bazini János, la care au participat trimiși ai tuturor scaunelor secuiești. În urma adunării au fost reînțărite drepturile și libertățile secuilor liberi, raporturile dintre aceștia și conducători au fost reglementate, dar în ciuda acestui decret iobăgirea secuilor liberi s-a accentuat⁴.

De-a lungul anilor, numele localității Zăbala și al satului Pava (ce aparține de Zăbala din anul 1970), au apărut în documente sub forme diferite, în funcție de limba folosită și de apartenența administrativă, care s-au schimbat de mai multe ori.

Toponimia din interiorul curburii Carpaților stă mărturie a prezenței româno-slave în aceste vetre de locuire. Numeroase nume de localități nu au origine maghiară, semn că erau locuite în continuare de români și după venirea secuilor. În multitudinea acestor denumiri le regăsim și pe cele ale localităților: Covasna, Ghelinta, Zăbala, Pava, Ojdula, Baraolt, Cernat⁵.

Locuitorii satului au încercat să-și explice din cele mai vechi timpuri originea acestor denumiri ale localităților, vehiculându-se prin sat felurite legende.

O primă legendă transmisă din generație în generație pe cale orală amintește de înrobirea românilor de către maghiari. Pentru a fi stăpâniți și obligați să muncească, spune legenda, românilor li se punea zăbală în gură.

O altă ipoteză presupune proveniența maghiară a denumirii localității, *zab* însemnând ovăz, iar *ola*, în limbajul familiar al ungarilor, valah, român, de unde presupunerea că românii plăteau tribut în ovăz maghiarilor.

De asemenea se presupune că localitatea si-a primit denumirea după râul cu același nume pe a cărui vale se întinde. Numele râului și implicit al localității pot avea rezonanțe ucrainiene: *zabalákati* însemnând a flecări, a

pălăvrăgi, iar *bala* vorbărie, flecăreală⁶.

De asemenea, se spune că satului Pava îi provine denumirea de la numeroasele exemplare de păun (în maghiară *páva*) sălbatic ce trăiau cândva în această zonă⁷.

În actele oficiale, cele două localități apar sub următoarele denumiri: *Zabola* (1466), *Zebola* / *Zăbola* (1750), *Zobola* / *Zăbola* (1787) și *Zabola* (1854)⁸. Satul Pava a apărut de-a lungul timpului sub numele de: *Pawa* (1567), *Pava* (1750) și *Pava* (1854)⁹.

Este cunoscut faptul că în județele Covasna și Harghita populația maghiară este majoritară.

Ca și pe întreg teritoriul județului Covasna, unde populația maghiară are o pondere de 75,2%, însumând 175.502 locuitori, și în localitatea Zăbala populația maghiară domină, 68,27% din totalul locuitorilor localității declarându-se maghiari în urma recensământului din 1992¹⁰.

În urma ultimului recensământ realizat pe întreg teritoriul țării în anul 2002, în localitatea Zăbala s-au declarat 874 de români ortodocși și 2498 de maghiari, divizați în două confesiuni: 1130 romano-catolici și 1368 reformati¹¹.

De-a lungul vremii, conviețuirea româno-maghiară a lăsat, și continuă să lase și în timpurile noastre, vizibile amprente asupra vieții celor două etnii la diferite niveluri: social, politic, cultural, economic, dar mai ales la nivelul limbii, aflată în strânsă legătură cu evoluția societății și a gândirii umane.

Dacă simbioza durează vreme îndelungată se poate ajunge la bilingvism: locuitorii regiunii respective vorbind adesea, afară de graiul lor matern, și acela sau acelea ale popoarelor cu care trăiesc la un loc. Acesta a fost cazul românilor și slavilor pe cea mai mare parte a teritoriului lingvistic actual, apoi al românilor și maghiarilor în multe din ținuturile de peste Carpați¹².

În cazul comunei Zăbala, conviețuirea româno-maghiară a lăsat, și continuă să lase și în timpurile noastre, vizibile amprente asupra vieții celor două etnii în toate aspectele sale. Această continuă interferență a avut ca rezultat influențarea, chiar preluarea și uneori substituirea valorilor autohtone, românești, în favoarea celor maghiare.

Graiul moldovean a contribuit în egală măsură la evoluția celui zăbălean, comuna Zăbala situându-se la hotarul cu ținutul Vrancea și astfel fiind posibilă influența reciprocă a celor două variante regionale ale limbii.

Efectele acestor influențe sunt vizibile atât

la nivelul graiului zăbălean, în general, precum și la nivelul toponimiei.

Astfel, graiul localității Zăbala poartă deopotrivă amprenta graiurilor și limbilor cu care s-a aflat într-un permanent contact, evoluția sa fiind condiționată și de mediul social și cultural înconjurător, dar și de gradul de cultură al vorbitorilor.

Ca și celelalte elemente ale limbii, sunetele se află într-un permanent proces de schimbare modificându-și parțial caracterul sau transformându-se în alte sunete.

La nivel fonetic, sunt vizibile o serie de modificări, printre care se numără și *palatalizarea*, fenomenul prin care o consoană dură primește, sub influența unei vocale palatale sau a unui "i", un timbru palatal, moale. În limba română este binecunoscut fenomenul de palatalizare a labialelor, consoanele palatale pierzându-și calitatea lor originală și transformându-se în alte sunete.

Astfel și la nivelul graiului comunei Zăbala întâlnim acest fenomen, bilabialele: **p, b, m**, precum și labiodentalele **v** și **f** palatalizându-se:

piele < p cele	miezuină < n 'iezuină
pită < p cerd	miel < n 'iel
bine < g 'ine	vierme < y erme
a birui < g 'irui	fir < h 'ir

Un alt tip de modificare fonetică este *anap-tixa*, ce constă în apariția unei vocale eufonice în interiorul unui cuvânt pentru a-i ușura pronunțarea: **hirean, perină**.

Epiteza, care constă în apariția unui sunet, a unei vocale la sfârșitul cuvântului, este de asemenea prezentă în cadrul vorbirii locuitorilor zăbăleni: **acuma, aicia**.

Și disparițiile de sunete din componența unor cuvinte sunt caracteristice graiului zăbălean, printre ele numărându-se *haploglia* sau *disimilarea silabică*, fenomen ce se manifestă prin dispariția unei silabe identice sau asemănătoare cu silaba învecinată dintr-un cuvânt: jumătate <**jumate**, mamă-ta <**mă-ta**.

Printre particularitățile fonetice se mai numără și:

- transformarea diftongului **ea** <**a**, după **s, z** și **ț**: seară <**sară**, zeamă <**zamă**, țeavă <**țavă**;
- păstrarea lui **i** etimologic în: **câne, pâne, mâne**;
- transformarea lui **a** protonic în **ă**, în cadrul unor cuvinte: pahar <**pâhar**, cazan <**căzan**;
- păstrarea lui **ă** neasimilat în cuvinte precum: **părete, blastămă**;
- transformarea grupării **ău** <**ă**: căuta <**căta**;

Printre particularitățile graiului zăbălean se numără și utilizarea frecventă a vocalelor lungi: **alior, bundă, clacă**.

Dintre particularitățile morfologice care se întâlnesc, amintim:

- numele proprii au vocativul în **o**: **Ano, Mario**;

- formarea cazului genitiv cu ajutorul prepoziției de la (**dă la**): O țiglă de la casă este spartă.

- formarea indicativului prezent în cazul verbelor de conjugarea I-a și a IV-a fără sufixe: **eu lucru** (lucrez), **tu lucrî** (lucrezi), **el/ea lucră** (lucrează); verbele a mânca și a usca au forme specifice transilvănene: **mânc, mînci, mîncă; usc, uști, uscă**;

- iotacizarea unor verbe la indicativ prezent, persoana I, numărul singular: **văz** (văd), **spui** (spun), **vânz** (vând), dar și la conjunctiv prezent, persoana a III-a, singular: **să spuie** (să spună), **să deie** (să dea), **să steie** (să stea), **să beie** (să bea);

- auxiliarul **a avea** este postpus în cazul perfectului compus: **fost-am** (am fost), **umblat-am** (am umblat);

- mai mult ca perfectul nu cunoaște formă sintetică, utilizându-se forme perifrastice precum: **am fost plecat** (plecasem), **am fost văzut-o** (o văzusem);

- folosirea participiilor: **văst** (văzut), **găst** (găsit), **vînt** (venit).

Pe baza cuvintelor înregistrate în cadrul Glosarului, putem observa frecvența elementelor de origine maghiară (circa 40 de cuvinte identificate, în afară de derivatele lor, din totalul celor 360). Aceste cuvinte, precum și celelalte de origini diferite, sunt caracteristice zonei și îndeseobi ocupației locuitorilor. Dintre acestea amintim:

- elemente de origine slavă veche: **blană** (scândură), **mașteră** (mamă vitregă);

- elemente de origine latină pe care alte graiuri le-au pierdut: **bute** <lat. *butis*;

- elemente de origine neogreacă: **țucal** <ngr. *tsukáli*, **agheasmă** <ngr. *agiasma*, **arvună** <ngr. *arravanos*, **argăsi** <ngr. *argazo*;

- elemente specifice graiului moldovean: **hulub** (fiecare din cele două rude de la căruță sau trăsură între care se înhamă caii).

Majoritatea cuvintelor din Glosar denumesc termeni specifici fiecărui domeniu de activitate în parte:

- oierit: **aplecă, báci, bulz, cârlán, cioaie, comórníc, coșár, cotrúnă, crintă, iernăt, păcăneață, primăvărăt, tăujár, viúri, zúvodár**;

- agricultură: **bóconță, borceag, copilí, ghepléie/ ghipléie, goază, hambár, opritoare, perghetéu, rud, saiván, săpăligă, șleaf, țarc**;

- pădurit: **cioaclă, cioflingă, ciotlău, teligă, țapină**;

Predomină și cuvintele ce denumesc diverse piese de îmbrăcăminte, precum și obiecte din cadrul gospodăriei:

- îmbrăcăminte: **andróc, béte, boarfe, boerés, brăcínár, búndă, chimír, cioareci, ciubótă, flanéa, gimbí, láibár, leibărică, nădragi, șubă, zăbún**;

- gospodărie: **alás, blid, bótă, brișcă, cărpătór, căuș, chetret, chicătór, chită, cotlón, dârg, fióc, gârligi, hădărău, láită, lójniță, lugzău, rășchitór, vailing**.

Cercetarea de față a înregistrat un număr de 105 toponime de pe teritoriul localității Zăbala, incluzând denumiri de munți, vârfuri, dealuri, culmi, poieni, văi, lunci, ape, terenuri extravilane precum și alte toposuri cu semnificații profunde în toate aspectele legate de viața zăbălenilor.

Conviețuirea românilor zăbăleni cu alte neamuri a avut ca urmare, din punct de vedere toponimic, amestecul numelor de origine diferită, cu predominarea unora sau a altora, în funcție de raportul de forță numerică sau politică dintre populațiile conviețuitoare.

Elementele topice studiate au origini diferite, dominând vizibil cele de origine latină (aproximativ 44%). De asemenea, există un procent important de elemente topice de origine maghiară (22%), dintre care unele au fost adaptate la sistemul fonologic al limbii române.

Elementele de origine slavă reprezintă aproximativ 12% din multitudinea elementelor topice studiate, influențele bulgare 4% din totalul acestora, iar cuvintele autohtone create pe același fond trac comun cu limba albaneză 5%.

De asemenea am înregistrat un procent scăzut de elemente ca având origine franceză (2%) sau neogreacă (2%).

Procentul numelor topice necunoscute conform D.E.X. este relativ scăzut (4%). Jumătate dintre acestea au fost însă identificate (**Butuc, Pisc**) apelând la lucrări de referință în domeniu. Un procent semnificativ de elemente topice, însumând 5%, au origine obscură (**Bocora, Lăcăuți, Mieito, Murdan, Siloș**). Aproape fiecărui nume topic i-a fost identificată atât etimologia cât și faptul real, legenda sau caracterele care îi stau la baza numelui.

Toponimele sunt prezentate atât cu varianta

lor literară, cât și cu cea regională, iar celor mai cunoscute le sunt atribuite și echivalentele lor maghiare extrase din lucrarea profesorului Miklós Fejér, *Zabola Helynevei (Toponimia Zăbalei)*.

Se poate observa marea frecvență a toponimelor create pe baza numelui topic de origine latină *Culmea*, întâlnit de 27 de ori. Frecvența acestui nume topic se poate explica și prin faptul că zăbălenii numesc astfel atât dealurile cât și munții (vezi *Culmea Malnașului*), atribuind denumirea de deal unor forme de relief ce depășesc altitudinea de 800 de metri (vezi *Dealul Stejerișului* cu o altitudine de 1169 metri) și care ar trebui să poarte denumirea de munte (cf. D.E.X., p. 661). Din acest motiv, denumirile de *Deal* și *Munte* sunt puține la număr (1 munte și 4 dealuri).

Un alt element topic frecvent utilizat, având origine autohtonă este *Pârâul*, întâlnit de 12 ori.

Alte nume topice mai puțin utilizate sunt: *Vârful* (de 4 ori), *Poiana* (de 5 ori) și *Lunca* (de 2 ori), toate având origine slavă.

În ceea ce privește elementele de origine maghiară, am putea adera la părerea lui Iorgu Iordan, care susține că fenomenul cel mai obișnuit la nivelul toponimelor (în cazul convecțiunii mai multor neamuri) este traducerea numirilor dintr-un idiom în altul, traducere adevărată ori simplă adaptare semantică, eventual numai fonetică, a numelui străin la sistemul limbii materne proprii¹³.

Într-adevăr, în cazul de față o parte dintre elementele topice de origine maghiară au fost adaptate la sistemul fonologic al limbii române (vezi: *Dirleu*, *Pârâul Borvizului*, *Poiana Ghiaului*, *Pârâul Ghepiu*, *Culmea Malnașului*).

De obicei, fiecare toponim în parte își deapănă propria poveste, prin denumirea sa evocând fie fapte reale (istorice, geografice, sociale) sau mitologice.

Numeroase toponime evocă natura terenului, a vegetației sau a faunei din acele locuri sau din apropiere: *Culmea Bradului*, *Culmea Fagilor*, *Culmea Frăgăriei*, *Culmea Malnașului*, *Culmea Merelor*, *Culmea Nisipului*,

Culmea Stejerișului, *Culmea Țipirigului*, *Culmea Urzicăriei*, *Grădina cu Pruni*, *La Chimăn*, *Pârâul Borvizului*, *Pârâul Ghepiu*, *Poiana Lupului*, *Saloș*, *Zârna*.

Alte toponime arată însușirea locului: *Biserica Nouă*, *Biserica Veche*, *Culmea Tare*, *Culmea Nouă*, *Cotitura Mare*.

O altă serie de toponime ne indică poziția locului respectiv față de punctele cardinale, altitudinea solului sau față de localitățile învecinate: *Crucea Pavei*, *Culmea Harale*, *Dealul Pavei*, *Felseg*, *Olseg*.

Am înregistrat și denumiri derivate de la nume de persoane: *Culmea Furtuneștilor*, *Culmea lui Ilie*, *Culmea lui Mihai*, *Culmea lui Munteanu*, *Culmea lui Ștefan*, *Iacobenii*, *Pârâul lui Constantin*, *Tomașfuze*.

Pe teritoriul comunei Zăbala există și nume de locuri ce amintesc de existența unor instituții (*Casa Orfanilor*, *Preventoriu*), evenimente istorice sau alte evenimente din viața satului (*Movila Țătarului*, *Culmea Orbai*, *Crucea Primăriei*), sau de raporturile cu autoritățile vremii (*Tized*).

Particularitățile graiului zăbălean sunt vizibile și la nivelul toponimiei. Cea mai frecventă modificare fonetică întâlnită la nivelul toponimelor este palatalizarea labialelor: *Fierar* <H'ierar, *Mihai* <N'ihai, *Piscul* <K'iscu', *Plopi* <Plopk'i.

Specifică zonei este și *apocopa* vocalei *i*: *Culmea lui Ilie* <*Culmea lu' Ilie*, *Culmea lui Munteanu* <*Culmea lu' Munteanu*, *Culmea lui Ștefan* <*Culmea lu' Ștefan*, precum și căderea consoanei finale *i*: *Dealul Coama* <*Dealul' Coama*, *Capul Satului* <*Capu' Satului*, *Pârâul* <*Pârâu'*.

Astfel, Toponimia și graiul comunei Zăbala, județul Covasna, surprinde pe parcursul întregii lucrări specificul acestei comune covășnene, debutând cu trasarea coordonatelor geografice, istorice, culturale, proces urmat de inventarierea toponimelor din localitate și a cuvintelor specifice.

Dana Botoroagă-Bercu

Note / Notes

1. Cov 1969, p. 6
2. Pozsony-Anghel 1999, p. 7
3. Opreanu 1928, p. 127
4. Pozsony-Anghel 1999, p. 8
5. Opreanu 1928, p. 91
6. Iordan 1963, p. 58
7. Pozsony 2002, p. 47
8. Suciș 1968, p. 271
9. Lăcătușu-Lechințan-Pătrunjel 2003, p. 440
10. RecCov 1992, p. 4
11. Pozsony 2002, p. 119
12. Iordan 1963, p. 3
13. Iordan 1963, p. 4.

Bibliografie / Bibliography

- Cov 1969**
Județul Covasna, Ghid, Sfântu Gheorghe, 1969
- Iordan 1963**
IORDAN, IORGU, *Toponimia românească*, Editura Academiei, 1963, p.58
- Lăcătușu-Lechințan-Pătrunjel 2003**
LĂCĂTUȘU, IOAN, LECHINTAN, VASILE, PĂTRUNJEL, VIOLETA, *România din Covasna și Harghita*, Miercurea-Ciuc, Grai Românesc, 2003, p.440
- Opreanu 1928**
OPREANU, SABIN, *Tinutul Săcuilor*, Cluj-Napoca, 1928
- Pozsony-Anghel 1999**
POZSONY, FERENC, ANGHEL, REMUS GABRIEL, *Modele de convietuire în Ardeal: Zăbala*, Cluj, Kriza Janos, 1999
- Pozsony 2002**
POZSONY, FERENC, *Zabola*, Budapesta, Westel Mobil Tavkozlesi, 2002
- RecCov 2002**
Monitorul Oficial cu recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992 în județul Covasna, Covasna, 1994
- Suciș 1968**
SUCIU, CORIOLAN, *Dictionar istoric al localităților din Transilvania*, vol. 2, Editura Academiei, 1968

Abstract

Toponymy and Language in Zăbala village, Covasna county

Zăbala is an old settlement situated in the large intracarpethian country; in its north-eastern compartment, called Târgu Secuiesc Region or Bretcu Region.

This village was first mentioned in an official document in 1466, when King Matei Corvin called a meeting in Zăbala, in order to clarify the dispute between the free Szeklers and their leaders.

The origin of the name of the village is, according to different theories, either Saxon (Tinutul Săcuilor, Sabin Opreanu), Ukrainian (Toponomia Românească, Iorgu Iordan) or Hungarian (legends from the village).

According to the last census from 2002, 2498 of Zăbala's population, almost 70 per cent, are Hungarians and Szeklers and only 874 are Romanians.

Living together of many nations had as a consequence the reciprocal influence, which is visible in many fields, but especially in that of language.

Out of 105 toponyms gathered in the Toponymical Dictionary, 44 per cent have Latin etymology, 22 per cent Hungarian, 12 per cent Saxon, 4 per cent Bulgarian, 5 per cent aboriginal, 2 per cent Neo - Greek and 5 per cent have unknown etymology.

We also collected specific words from Zăbala, words used in different domains of activity: farming, sheepbreeding, or words naming objects from the household, or different traditional clothes. Analyzing these words we noticed that 10 per cent of them are of Hungarian origin (almost 40 words from a total of 360 words from the Glossary).

The Moldavian influence is as well visible in the language of this area, Zăbala being near the border of Vrancea county.

